# NAŠE ŘEČ

ROČNÍK XIII. ČÍSLO 5.

JIŘÍ HALLER:

## ŘEČ PŘÍMÁ, NEPŘÍMÁ A POLOPŘÍMÁ.

Obyčejně se uvádějí v mluvnicích jazyka českého jen první dvě kategorie. *Řeč (otázka) přímá* je výrok (vyslovený nebo myšlený) pronesený větou hlavní a spojený souřadně s větou uvozovací. Při tom zůstává týž způsob slovesný a táž gramatická osoba jako ve výroku skutečně proneseném. Na př.: Řekl mi: »*Jdi!*« (Gebauer-Ertl II, 1914, § 587). *Řeč (otázka) nepřímá* vznikne, stane-li se řeč (otázka) přímá větou vypovídací nebo žádací, závislou na větě řídící (uvozovací), k níž je podřadně připojena spojkou *že, aby, jak* a pod. V řeči nepřímé bývá mnohdy změněn způsob slovesný a gramatická osoba. Na př.: Řekl mi, *abych šel* (přímo: Řekl mi: »Jdi!«) (Gebauer-Ertl II, 1914, § 623).

Ale vedle řeči přímé a nepřímé jest ještě jeden způsob, jímž lze reprodukovati něčí výrok a jenž je útvarem stojícím uprostřed mezi řečí přímou a nepřímou. Přímé řeči se podobá tím, že není uvozován podřadicí spojkou, nýbrž připojen souřadně beze spojky, nepřímé pak zase tím, že je v něm osoba změněna. Na př.: Zalekl se (Hrabec) vzpomínky, že by dnes měl býti ve službě. *Ani za živý svět! Jistě by po něm lidé házeli tajně pohledy. A zvláště brumovští, ti mu asi přejí tu hanbu, vědí-li už o ní. Budou si říkati: »Tu máš, čerte, kropáč. Přece kdosi na tebe vyzrál.«* Domněnkou tou tak se rozzlobil, že zase začal hůl svírati v ruce, ale vztek neobracel se na toho, kdo jej zbil, nýbrž na ty, kteří se mu budou vysmívati. (Herben, Do třetího i čtvrtého pokolení, 1889, str. 15.) Cítíme, že počínajíc slovy »Ani za živý svět!« opouští autor obyčejný způsob vlastního svého vypravování a reprodukuje Hrabcovy myšlenky přímo, bez úvodního členu, jeho vlastními výrazy. Ale přímá řeč to není, poněvadž je myšlenka

reprodukována v třetí osobě, nikoli v první. Někdy bývá tento způsob řeči vyznačen ještě uvozovacím členem, na př.: Mnozí jej (Bojara) utěšovali. *Zcela jistě jej (Bojara) tentokráte zvolí do okresního zastupitelstva a na druhý rok i do zemského sněmu.* (Sova, Tóma Bojar 1910, str. 148.) Kdybychom chtěli míti tento úryvek v přesně logickém tvaru, musili bychom vložiti mezi obě věty spojku *že:* Mnozí jej utěšovali, že zcela jistě jej tentokráte zvolí atd. Je tedy v tomto druhém příkladě nahrazena tak obyčejná řeč nepřímá; zřejmě také je z něho viděti, že je tento způsob (beze spojky) mnohem živější, výraznější a přesvědčivější než řeč nepřímá. Než zdá se, že u nás dosud nikdo neupozornil výslovně na tuto stylistickou možnost, o níž mají Francouzové a Němci už celou literaturu.*) Je pravda ovšem, že se ve francouzštině i v němčině vyznačují výroky tohoto druhu ještě zvláštním tvarem slovesným, čehož v češtině není, ale i tak je nám tento způsob řeči vlastní, a to nejen v knihách, nýbrž, jak uvidíme, i v mluvě lidové. O původu, účelu i o jménu tohoto způsobu bylo mnoho psáno v obou jmenovaných jazycích. Některé z těch výkladů se hodí na češtinu, jiné nikoli, a proto právě se domnívám, že nebude nadarmo, pojednám-li o této otázce.

Jde především o označení. Francouzové (Bally v GRM. IV, 1913) si našli jméno »style indirect libre«; Němci říkají »verschleierte Rede«, »uneigentlich direkte Rede«, »erlebte Rede« — toto jméno, zdá se, zvítězí. Protože je to způsob rovnající se živostí a účinností přímé řeči a podobající se jen mluvnickým tvarem řeči nepřímé, myslím, že bychom jej mohli česky nazývati řečí polopřímou. —

Je mnoho způsobů, jimiž lze včleniti polopřímou řeč v tok vypravování, a jest jen na umělci, aby volil způsob nejsprávnější a pro své místo nejpůsobivější. Uvedu aspoň hlavní z nich.

*1.* Polopřímá řeč bez úvodního členu (elipticky) vystřídává vlastní autorovo vypravování, na př.: a) Paní Elška se bránila již před tím pomyšlení, že Laurin by byl zajedno s těmi Adamníky. Jak snadno a ráda mu uvěřila, když tam na zahradě za večerní schůzky ji svatosvatě ujistil, že byl v těch vesnicích po prvé, že tam proto šel a proto tam mešká, aby zbloudilé od bludův a nestoudných obřadův odvrátil, aby se ujal toho opuštěného lidu. *Není takový, jak Odroda o něm vypravoval, jest hodnější, šle-*

---

*) Z posledních děl, která o této věci byla napsána a jež shrnují všechnu literaturu dřívější, jmenuji aspoň dvě: E. Lorck, Die »erlebte Rede« (Heidelberg) a Marguerite Lips, Le style indirect libre, 1926 (Paris, Payot). — Za důležitá upozornění a za některé doklady k tomuto článku jsem zavázán prof. Ad. Holkovi z Nymburka.

*chetnější, než sama myslila.* Počínala mu rozuměti. *Jak obětivě a nezištně jedná! Sám vydává se v nepohodlí a v nebezpečenství, jen aby potěšil utiskovaných.* (Jirásek, Zemanka, SS. XXIV$^5$, 1921, str. 245 n.) — b) Starý Beneš byl jako zmatený. *Zemanka sem* (t. k dubu, kde našel zemanovu mrtvolu) *šla, viděl ji, zeman mrtěv, a ona pryč, zmizela. Aby ona — není možná, jak by ona, slabá ženská, takového siláka starého* — (t. 268). — c) Jiřík psal, ale na očích měl Helenku, jak proti němu stála na síni, jak se jí rozjasnilo v očích, jak jí ruměnec přeletěl přes tváře (t. když slyšela, že jí žid nese vzkaz z domova). *Ten žid jí nese vzkaz z domova. Od koho? — Otec je pryč, utekl pro víru.* — Tím pomyšlením se vytrhl. Začal bedlivě opisovati sloupec číslic. (Jirásek, Temno, SS. XL$^{13}$, 1925, str. 298.) — d) Od Koziců nesl se až k ní (Zuzce) ohlas temného hluku, pak tam na dvoře dudy zahrály. Slyšela je jasně, ostře, naráz pak ztlumeně. *Gajdoš zašel do jizby, hraje tam, jsou veselí. Ondrejko také — A ona tu — On nedbá, ani se neukázal, nedbá* — Trpkost i hněv zdusily náhle její tesknotu v lítost. A vzdor se zdvihl. *Ať si jede* (Ondrejko), *když může takhle jednat, ať si jede, když mu je ten hrozný Janko milejší a vojna také.* (Jirásek, Bratrstvo I, SS. XXVIII, 1925, str. 35.) — e) Na úzkém, dřevěném domě vedle radnice uvázly Bodorovského zkalené zraky. Okenice zavřeny, na podsíni tma, ticho. *Čertův barák! Už nikdo mu nic na něj nechce půjčit, že prý ani ten žlab už není jeho, a pořád jen upomínají a nutí, měšťáci kramářští, ničemové, aby zaplatil. Kdyby to měl všecko splatit, kdyby — tolik peněz — a — a — Kluk kramářská, co to tam u kostela řekl, že kdyby on, Bodarovský, ženu prodal, to že by bylo kupců a peněz! Peněz! Nač takový kramář vzpomene!* Ušklíbl se mdle, uplivl se, vykročil, šel dále, napříč rynkem ještě loudavěji (t. 114). — f) František toho dne (kdy se dověděl o Milčině nevěře) skřípěl při práci zuby a bral do ruky vše obráceně, takže byl od starého Dvořáka stále vaděn; nejraději byl by odhodil práci a běžel na Kozmín. Měli tam Dvořákovi velikou louku u samé hájenky a za ní, v lese zámeckém, se František s Milčou již často sešel. *Dnes se tam stejně již nedostane, tatík jej nepustí, ale na zítřek si již nějakou práci vymyslí, aby na louku mohl, rýhu že vyhloubí nebo kamení odstraní. A k večeru sběhne k rychtě a dá Milče vědět, aby za kozmínskou hájenku do lesa přišla. Musí se mu ospravedlnit z nařknutí sester a kamarádů, — stejně to s kameníkem pravda není* (totiž, že s ním Milča vyváděla), — *to jen jim lidé toho nechtějí dopřáti, aby se za sebe dostali.* (T. Nováková, Na faře, Novina V, str. 4.) — g) Jako by (Ivo) slyšel hlasy letních hostí, tu a tam ozve se

v dálce chrupavý nějaký zvuk, zvonivý smích a hlas. *Kde pak je luh, kde basin, kde jsou známé skupiny stromů, kde asi vězí ony stezky, po nichž se Štěpánkou chodívali? Zde si řekli to a ono. Tam slyšeli hru houslí a zde asi trhal onen bílý a modrý bez.* (Sova, Ivův román, Hejda a Tuček, str. 326.) —

2. Jindy bývá polopřímá řeč uvedena výrazem mluvení n. myšlení (viz hned na počátku citovaný doklad ze Sovy), a to buď hned s počátku, nebo uprostřed, nebo až na konci dodatečně. Na př.: a) Při tomto pomyšlení stará paní s e l e k a l a. *Je-li to Laurin? Žel by jí bylo toho mladého muže, jenž byl synem nejlepšího přítele někdy bratrova.* (Jirásek, Zemanka, SS. XXIV[5], 1921, str. 250). — b) Paní Elška s e l e k l a. *Totě starý Beneš!* Ani nevěděla, že odešel (t. 252.) — c) Paní Elška v z p o m í n a l a na Laurina. *Kdyby ho byl tak Odroda chytil! Neblahé náhody, že ho ten pacholek poznal! Ale Laurin jest příliš odvážný a smělý. Dnešní událost ho snad konečně přiměje, aby odešel. Odešel! Neuvidí ho — Snad už prchl* (t. 258.) — d) *Pravda, jeden Lhotský,* m i h l o s e m u (panu Lhotskému), *také se vystěhoval, Hendrych Lhotský, starší dědův bratr, ten v Sasku v Pirně zemřel. To byl jeden, ale Mateřovští čtyři. A teď z toho rodu dva jezuviti a tři jeptišky* atd. (Jirásek, Temno, SS. XL[13], str. 23 n.; přímá řeč to není, protože tu nejsou uvozovky, jež Jirásek při přímé řeči píše vždy). — e) Ivo byl jen málokdy duchem doma, stále projezdil mnoho času ve snách na dalekých cestách, které nikdy nekončily. Jezdil krajinami zalidněnými bujnou fantasií a dálkami, kde byla veliká podívaná. *Ano, to bylo vskutku něco jiného,* m y s l í v a l s i, *když on* (Ivo) *a celá jeho družina octla se někde u lodí v přístavech nebo vystupovala přímo z vozů na ostrovech, kde oranže a fíky visely těsně nad hlavami a s kořistí dobyvatelů šlo se dále a dále* (Sova, Ivův román, str. 12.) — f) Bezděky pokročil (Laurin) níže, dál a dále, pak bral se stezníkem dolů. *Kdyby tak chtěla* (paní Elška) — *jen slovo — byl by zrazen a v zemanově moci.* Ale ani n e d o m y s l i l. *Ona! Nikdy!* (Jirásek, Zemanka, SS. XXIV[5], str. 248.) — g) A hledala (Helenka) novou posici pro svoje tělo tak, aby jí nebylo vidět do tváře a celou aby ji pokryly záclony; — — — *že ji sem vodili, že ji sem nutili, co ona tu* (t. na plese), ž a l o v a l a sama k sobě v ústraní a za záclonou rozestřela bílý svůj šáteček, aby osušila rychle svoje oči (Mrštík, Pohádka máje 1925[8], str. 37.) —

Někdy nebývá uvozovací výraz vyjádřen přímo, nýbrž je jen naznačen a lze jej ze souvislosti abstrahovati. Na př.: h) Takto jí (t. hraběnky v nádherném kočáře) na Skalce nikdá (Tomáš a Helenka) neviděli, ani když jela do kostela. Tomášovi s e k m i t l

černý, starý kočár na Skalce a v něm dvě staré vranky, které vozí slečnu a regenta do kostela. *Co je to proti této nádheře* — (Jirásek, Temno, str. 271). Tu lze snadno sloveso »kmitlo se« doplniti i před polopřímou řečí. — ch) V srdci mladé paní n a s t a l b o j. *Je-li* (Laurin) *takový jako oni* (Adamníci), *je-li jejich prorokem nebo knězem, nač by na něho myslila, nač by se o něho strachovala? Pak by jím povrhla, ani viděti ho, ani mluviti by s ním nechtěla. A dle všeho je mezi nimi; Laurin je ten kněz těch ohavných Adamníků, jak o něm Beneš zvěstoval. Kdož by pomyslil, uvěřil! Tak se zdál hodný, tak horlil proti neřestem kněžským a panským, touže na utiskování lidu! Že by jen tak se přetvařoval?* P ř e m ý š l e j í c kráčela zvolna zahrádkou, až došla pod starou jabloň nedaleko fortny. (Jirásek, Zemanka, SS. XXIV[5], str. 241 n.). Slovo »*boj*« před polopřímou řečí a slovo »*přemýšlejíc*« za ní naznačují zřetelně, že lze doplniti za slovo »*boj*« ještě uvozovací člen (»uvažovala, přemýšlela. Je-li takový...« atd.). — Z těchto příkladů jest viděti, že uvozovací člen vyjádřený nebo naznačený nemění charakteristický ráz polopřímé řeči. Protože pak i u přímé řeči je častá elipsa úvodního členu, na př. v dialogu (zřídka u nepřímé), možno tu viděti zase jeden ze společných znaků řeči přímé a polopřímé.

*3.* Nejčastěji bývá polopřímá řeč po řeči nepřímé. Přechod z jedné do druhé je docela přirozený a bývá všude tam, kde autor, zobrazuje objektivně, nepřímo myšlenky a pocity svého hrdiny, tak se mimoděk vžije do jeho postavení, že opustí nepřímou, podřadnou vazbu a vyjádří se přímo jakoby ústy svého hrdiny, jen osobu změní. Na př.: a) Kruté, hříšné myšlenky rojily se mu (Františkovi) v hlavě, když vstával se země a znovu pátral po údolu, v němž se Nepraš zatím ztratil. Sám si říkal, *že* je bezbožník, *že* se spustil Pána Boha... *Avšak, snad se mýlí, snad šel řezník* (Nepraš) *jinam za obchodem, anebo snad Milča nesvolí, aby šla k zadání, snad se otci svému opře, — mívala svou hlavu!... Jestli se Nepraš za chvíli po pěšince vrátí, bude to znamením, že v poslední chvíli nepochodil, že má Milča ráda jen jeho, Františka, že jim Pán Bůh přes všecky veliké překážky dá za sebe se dostat!* (T. Nováková, Na faře, Novina V, str. 44.) — b) Starý hospodář vešel, rozžehl si kahánek, postavený na tříhranné skříni-koutnici, a na desce stolu, krásně hvězdami vykládané, rozprostřel si pomačkaný papír. Věděl, že syna i jeho nešťastnou holku podvádí (zachytil a tajně četl její dopis synovi, aby jim překazil známost), že chystá se ke lži; cítil, že páše hřích, — ale řekl si, *že* páše jej, aby zabránil hříchům větším. *V potupu a neštěstí upadl by poctivý rod jeho, kdyby připustil, aby vedrala se*

*veň ona ošemetnice ze skalecké rychty; a ona se sem dere, třeba měla s jiným vyhlášky prošlé, třebaže faráři, svým rodičům se zaslíbila, že mu* (Neprašovi, s nímž měla ohlášky) *bude věrnou ženou! Píše jeho Františkovi, aby se nad ní smiloval, aby od Neprašе ji osvobodil, jeho jediného že jen ráda má a vždy měla, nechať lidé mluví, nechať později objeví se cokoli. Vybízí Františka, aby v zítřejší večer přišel za Vejpucek, ona že také přijde; vyřkne-li jen jedno slovo laskavé, že v úterý v prosečském kostele neřekne »ano«, nýbrž z něho uteče a rodičům se vzepře.* Vše to bylo napsáno tak nezřetelně, neumělým, dívčím písmem, že luštění dalo starému hospodáři mnoho práce; . . . (t. 102, 103). — c) Od té chvíle však, co mu (Machovcovi) bratr Vostrý tenkrát v noci dole u židovského hřbitova svědomím otřásl a pak ještě mocněji kazatel v doubravě, teprve neměl klidu v duši; uznával se vinnějším, cítil, *že* tak nemůže zůstat, *že* se musí rozhodnout. *A teď do třetice ten jezovita* — Věřil (Machovec), *že* Bůh tím misionářem jej upomenul. Vrátil se rozhodnut. O sebe již nedbal, o sebe neměl už žádných starostí. *Ale děti! Vyvést je s holýma rukama za hranice, do nejistého — Než jiní také uprchli napřed sami a po čase se vrátili pro rodinu; Vostrý je jmenoval i kazatel Moc v doubravě. Děti tu samotny — Co by se jim mohlo stát, když by o ničem nevěděly. A nesměly by nic zvědět, aby jich nemohli vinit, trestat, aby jim usnadnil výslech, do kterého by se najisto dostaly. Chudáci — opustil je, nechal je tu samy* — Přestal přecházet šerou jizbou, stál v hlubokém zamyšlení, až se pak vytrhl a chvatně rozsvítil. (Jirásek, Temno, str. 202.) — d) (Autor reprodukuje nepřímo babiččino vypravování): A tak ten poklad *že* je tu v domě dosud, ale kde, toho *že* se nikdo nedoví, leda až by dům rozbořili, *a ještě i pak, kdož pak ví* — (t. 280). — e) Ale časem (Hrabec) úplně myšlence (na Bětušku) přivykl a snad Bětušku i doopravdy měl rád . . . *Že* ona ho má ráda, tím byl jist: *ale což kdyby Pecúch nedovolil?* (Herben, Do třetího i čtvrtého pokolení, str. 105.) — f) Ivo vyšel ven a toulal se dlouho v sadech listím popadaných. Zahnívalo vše pod zubatými zdmi a chlad čišel z vlhkých těch spoust nastlaného lupení a haluzí. Přemýšlí dosud o tom, *jak* sám člověk pracuje do rukou osudu. *Proč pak sám psal? Proč zaslal dopis? Proč vyzýval Štěpánku, aby hrála? Mohlo se to vše státi bez jeho přičinění a bylo by se to snad stalo. Bez takové směšné tragiky. A on by měl pokoj, měl by navždy pokoj* (atd. až do konce stránky; Sova, Ivův román, str. 299). — Příkladů na tento způsob polopřímé řeči by se našlo bez počtu.

4. Stejně hojný je přechod z polopřímé řeči do přímé. Přímá řeč proráží z polopřímé tam, kde živosti a opravdovosti autorovy reprodukce nestačí už ani polopřímá řeč — tedy z podobného důvodu, jako vzniká způsob předešlý. Na př.: a) Čím dále kráčel (Hrabec), tím zlostněji myslil na dvoje své odpůrce, na brumovské rodáky a na paní vrchňovou. *Jak ta se asi ušklíbá a jak ho přes zuby přivítá* . . . Ale nejsem já kancelářským? napadlo mu, a podivil se, že o tom ještě nepřemýšlel. (Herben, Do třetího i čtvrtého pokolení, str. 15.) — b) Zuzka víc neuslyšela. Bratr zašel s matkou do jizby. Bylo po hněvu, po vzdoru. Jen hořká lítost zůstala, a strach přišel, strach o Ondrejka. *Co dělat! Jak s ním promluvit— A kdyby i přišel. Prosit ho? Neostal by. Jak ho zdržeti—* Rozšířené tmavé oči Zuzčiny hleděly ztrnule do šera tiché komory: *Co dělat, co dělat. Vzkázati mu. — Ne, ne. Čekat, až otec se vrátí — Kdož ví, kdy přijde. Říci mu to — Ach!* Žár studu zahořel jí v líci. *A matka — Ta nic nemůže jak ona sama. Kdo tedy, kdo pomůže v té úzkosti? Kdo by poradil* — »Bohyně!« Proskočilo jí myslí jako světluška. (Jirásek, Bratrstvo I, str. 36.) — c) To bylo vítání, volání, ctění! Se všech stran hrnuly se dotazy, stařeček nestačil odpovídat na každý zvlášť. *Kde tak dlouho byli? Že se přece jednou vybrali a podívali se mezi lidi!* »My všichni už myslili, že jste snad do sněhu zapadli nebo zemřeli. Tak zapomnět na všechen svět!« (Mrštík, Pohádka máje, str. 11.) —

5. Obráceným postupem, t. j. ubývá-li reprodukci živosti a reálnosti, vystřídává polopřímá řeč přímou, zpravidla však je od ní oddělena nějakým výrokem nepřímým. Na př.: a) »Kdyby ho (Laurina) někdo slyšel!« pomyslila (paní Elška). Ohlédla se po dvoře. Z nádvoří ozval se hlas nějakého čeledína, pak ticho. *Všichni jsou v ratejně, teta na komoře. Vladyku uslyší, kdyby přijížděl* (Jirásek, Zemanka, SS. XXIV[5], str. 242.) — b) V ten okamžik si knihařka pomyslila: »Inu chudák (cizinec), v takovéhle psotě musí — a kdybychom ho nepřijali, kdo pak ví —« Pak stoupala tiše po schodech nahoru *ku (!)* sedničce. U dveří naslouchala. Bylo tam ticho. V tom jí napadlo: »Kdyby tak pan strýček!« Jak poté vstoupila, stanula ihned u dveří překvapením. Host seděl ve staré lenošce a spal. Unavením usnul. *Chudák! Jak je vyhublý, jaké má líce vpadlé! A mladý ještě, hezký člověk! Jako štvaná zvěř je. Ten jistě zkusil hladu a zimy. Má jen jeden kabát. Ubohá matka, má-li ji ještě, nebo ubohá žena! Co poměje úzkostí! Kdyby tak ona, kdyby tak její Vašíček!* V ten okamžik se sama na sebe zamrzela (Jirásek, Sobota, SS. XXIV[5], str. 135.) — c) »A já jsem myslil na vás celé odpoledne,« praví (Ivo Štěpánce) prostodušně a stlumeně, ne jako nějaké zvláštní vyznání, ale proto, že

cítí její blízkost a že se mu zdá, jako by ji dávno už nebyl viděl. »Tak, celé odpoledne?« začervená se (Štěpánka). »Ano. Nikdy mi nebyly tak dlouhými hodiny jako dnes. Bůh ví, co to je.« *Byl by ji rád vyhledal a promluvil s ní zvlášť o tom, o čem přemýšlel, když se včera večer rozešli. Rád by se jí totiž zeptal, je-li šťastnou* (Sova, Ivův román, str. 71 n.) —

*6.* Pro přechod polopřímé řeči v nepřímou mám jen jediný doklad a ještě ne dost spolehlivý: a) Paní Elška ohlédla se po tetě. *Usnula tvrdě. Mohla by ji tu nechat a na chlumek si zajíti. Ale kdyby znenadání přijel vladyka. Zase by hučel, co tam pod těmi stromy má. Oh, snad teď bude přece aspoň poněkud volněji. Zle bylo, co ten kůň tak scházel — oh, pro člověka by snad tak nedělal. Dnes už rozhodnuto. Koně odnesli, zahrabali, a vladyka nedbaje času si vyjel; nechtěl v tu chvíli býti doma. Teď bude některý den ještě zle, ale pak snad přece zapomene.* Venku se ozvaly hlučné hlasy. *Čeládka se vrací. Už je po všem. Ale o čem tak živě vykládají? Totě starý Beneš. Něco o cikánech.* Paní Elška se nahnula s okna. *Ano, starý Beneš v čele ozbrojených pacholků vykládá sběhší se dvorské chase o cikánech,* všecko jak se událo, a že přišla ta luza podívat se, dobře-li klusákovi učarovali. (Jirásek, SS. XXIV[5], str. 203 n.). Slovy »všecko jak se událo« už začíná nepřímá řeč a jí se patrně přenáší děj s paní Elšky na starého Beneše; než možno i v tom viděti ještě pokračování polopřímé řeči, myšlenek paní Elšky.

7. Případy až dosud uvedené můžeme pokládati za typické. Rozličnými jejich kombinacemi vznikají útvary složitější — znamenitá to stylistická pomůcka pro umělce. Možnost střídati jednotlivé typy, jejichž stylistická výraznost je tak ostře rozlišena, činí tok vypravování velmi přirozeným, pohyblivým a účinným, jen užívá-li jí autor v pravý čas a na pravém místě. Než nemám v úmyslu zabývati se podrobně touto stránkou všech tří způsobů, neboť to už je spíše věcí literární estetiky. Uvedu jen několik ukázek řečených kombinací. Vzrůstá-li rušnost a reálnost autorova podání, přechází postupně nepřímá řeč v polopřímou a konečně v přímou, na př.: a) Katka na ni (Máriu) pomýšlela, že byla zase jako ta noc venku, že se jí zas hlas třásl, když ona, Katka, o pánu se zmínila, cože již nejde, a že jí v očích zasvitlo jako kočce a vzkřikla na ni, starou osobu, ať mlčí, ať o něm nemluví. *Ještě dobře, že šla mladá paní spat, že se nedočká, až pán přijde. Ó by Bůh dal, aby se nevzbudila a pán aby nebyl tak tuze opilý, aby se nenahltal jako býk, aby neměl hlavu zas převrácenou* — »Ve jménu Otce i Syna —« začala říkat hlasitým šeptem do hrobového ticha

opuštěné síně. (Jirásek, Bratrstvo I, str. 102.) — b) Nicméně v duchu již sedala (Helenka) ke stolku, rovnala před sebou papír a okusujíc konećek dřevěného držátka hleděla stranou; kolébajíc se na židli přemýšlela, jak mu to (Ríšovi) napíše. *Jak jinak, krátce: že mu teda odpouští, všechno mu odpouští, na všechno zapomíná a zůstává jeho věrná Helenka. Ale v P. S. přece by mu to nerada darovala a napsala by — co si o něm myslí, jak mnoho u ní ztratil, a nebude-li jiný, že už ho nikdy, nikdy ráda míti nemůže a nebude. A ještě jedno P. S. To že má teď naposled, kdyby se ještě jednou něčeho takového dopustil a zase ji pohněval, ať si nemyslí, že si kdy na něj pak vzpomene.* »Zůstanu, jak su, taky je mně dobře.« (Mrštík, Pohádka máje, str. 461. Tu jsou sice spojky podřadicí, ale ty by tam zůstaly, i kdyby byla Helenčina úvaha reprodukována jako přímá řeč v 1. osobě. — c) Pak se hovor svezl v jinou stranu a Helenka vypravovala Cilce, co je u nich nového. Hned byla veselejší, hovořila, usmívala se, bavila se s kamarádkou svou jako se svou duší. *Francouzský králík, ten co tak vždycky po pokoji běhal a se vším si hrál,* — »už není,« pravila lítostivě. *Chodil za ní, chleba z ruky jí brala, a je tomu tři dni, našla jej mrtvého.* Složila ruce, snesla je na klín, a vyhlédnuvši kamsi do prázdna, vypravovala dále. *Srnku jim někdo otrávil; tři dni pro ni plakala, tři noci nespala, čtvrtý den jí přivedli jinou, ale to už nebyla ta, to už nebyla »Lucka« — lekala se nesmírně, a pak, aby ji zas někdo nezmařil. Dala ji tedy odvésti zas do lesa ... Z Broka se dělá hrozný dareba. Jinde ležet nechce než u ní a převalí se, kde mu napadne. Onehdy s lůžka prackou stáhl její šaty na zem, svinul si je do věnečku a na ně. Přišla právě, když si lehal, a tolik mu domluvila, že zalezl pod lůžko a odtud jen se tak po ní ohlížel, kdy už tomu hubování bude konec. V létě je s ním ještě větší kříž. Jinde být nechce než na sluníčku na dvoře nebo v zahrádce a tu záhon nezáhon, kvítek nekvítek, kde sluníčko svítí, tam se převrátí. A jakou škodu při tom způsobí, to si nepomyslí.* »Tak Bůh ví, co s ním budeme dělat« — dodala, »snad ho budeme muset uvázat nebo do boudy zavírat — už to s ním není a není k vydržení. — Martě onehdy snědl celý hrnek sádla, potom zas krajáč mléka v komoře jí vyvrátil a tak škoda na škodu — — Strašlivý pes!« zapomněla se a vykřikla skoro na celý sál (t. 19 n.). — d) Ona (sestra Tómova) však tím více za bouří si vyvolává. Jak se středověké, válčením hrozné postavy krčí v rozích uličky. Jak hubené ženy jdou k ní a nastavují ruce a jak voda crčí a pleská do vyrudlých hadrů, v nichž nosí své novorozené děti. *Pak s rachotem přejedou nějaké vozy husitů. A jejich rezovité palcáty, sudlice a řetězy zařinčí a dlažbu a křísí ozvěnu.* To se mi zdává, když je

bouře. Když je po všem, otvírám pak okno. Dívám se hluboko dolů do kotliny, oddychnu si teprve. Dýchám dlouho do noci čerstvý vzduch. Dívám se skrze náš břečťan jako zeleným závojem. A je mi zase tak dobře, tak dobře. (Sova, Tóma Bojar, str. 10.) Sova nepíše uvozovek v tomto románě, ale že se přímá řeč začíná teprve slovy »to se mi zdává«, je viděti z toho, že se jimi počíná nový odstavec. —

Je docela dobře možno představiti si také obrácený postup (z přímé řeči přes polopřímou do nepřímé), ale konkretního dokladu nemám.

*8.* Jindy zase vynikne z proudu řeči nepřímé n. přímé řeč polopřímá jen na chvíli a zase pokračuje typ první, na př.: *a)* Zamračeně hleděl (správce) a mrzutě myslil na Lhotského, to *že* je »regent«; *správce si ani nevšimne, ale s myslivcem, s člověkem poddaným, s poddaným, ne svobodným, hned takové řeči i s jeho klukem* a jej správce *že* tak zkrátka pomine. (Jirásek, Temno, str. 27.) —

Nebo se volně střídá přímá, nepřímá i polopřímá řeč s vlastním vypravováním autorovým, na př.: b) Toto odbytí (od myslivce) urazilo správce. »Modlíš ty se asi,« pomyslil si tenkrát a zlobně. »Takhle s regentem se peklu smát a mně!« V tom mínění, že o pobožnost hrubě nedbá, utvrdilo jej také to, že myslivec šel jenom jednou do roka, v čas velkonoční, do Oujezda k zpovědi a k přijímání. A on, správce, byl u správy boží každý měsíc. *A pak ty zavřené okenice. — Nač je zavírá? Snad strojí nějaké myslivecké čáry. Pobožnost by nemusil okenicemi schovávat. Nebo je to pobožnost.* — A jak to podezření mu šlehlo nitrem jako náhlý, ostrý plamínek, zakmitaly se mu oči z koutka do koutka. *Pobožnost, která by se musila schovávat*— (t. 46). — c) Gita byla tak smutna druhého dne zrána, že musila poslati Tómovi vzkaz. Chtěla s ním již dnes súčtovati, říci mu to rovně: Vezmu si Maxe, až dosud nadporučíka. Řekne mu: Nechoďte již ke mně, rozhodla jsem se. Nemohu přicházeti vámi do pokušení, teď je to jisté a závazné. Mám ráda Maxe, líbí se mi. *On (Tóma) se bude smát jako vždy, když se mluví o nadporučíkovi, který se má ujat (!) hospodářství, ale ví, že neřekne ani slova. Zeptá se ho alespoň, co o tom soudí.* (Sova, Tóma Bojar 41 n.) Přímá řeč za »řekne mu« je ovšem také součástí polopřímé, ale působí v ní svým vlastním rázem; je to zvláštní případ střídání. —

Dokladů na podobné kombinace by se našlo ovšem v novější české beletrii dost a dost. Zvláštní místo tu má Sovův Ivův román, který opravdu názorně ukazuje, jak vydatným stylistickým prostředkem je polopřímá řeč. Sova jí užívá velmi hojně, někdy snad

až nad míru, ale dodává tím na mnoha místech svému vypravování zvláštního nádechu a kouzla intimity. Má i některé své zvláštnosti, s kterými se neshledáváme jinak často. Rád přepisuje na př. přímou řeč v polopřímou tím, že změní osobu, ale uvozovky ponechá, na př. na str. 17 n.: Ivo vstoupí na práh a zeptá se hospodyně. Ta je zaměstnána u kuchyňského krbu. »*Zda by s panstvem mohl promluviti?*« Stará a nevrlá hospodyně dívá se úkosem na jeho zaprášené boty a učiní pohyb rukou. Že panstvo je nahoře, v parku.

Nebo na str. 281: »Nebyl tu tedy před chvílí Richard? Nebyl tu zcela jistě?« táže se pak později (Ivo Štěpánky), jako by se probouzel z těžkého, mučivého snu. »*Vždyť myslil (Ivo) dávno, že je již tady, že se s ním* (Štěpánka s Richardem) *baví, že hrá s ním na čtyři ruce a že nemá konce jeho vyprávění. Ostatně je mu líto, že nemohl dnes dříve přijít, že nebyl při tom při všem, bylo mu toho líto: měl sedění komory, dlouhé sedění, a tím se vskutku velice opozdil. Oh, Richard tedy nepřišel. Zajisté že snad odjel? Bůh ví, kam zase odjel, jak to je již zvykem umělců. Přijedou a ihned zmizejí,*« směje se Ivo, rozradován a zcela spokojen, že se tolik mýlil a že jeho podrážděnost ustoupila klidnější, spokojenější náladě. »*Jaká škoda,*« mluví mezi jiným, »*rád by viděl toho, s nímž prožila své mládí. Leč on odjel patrně a lístku neobdržel.*« A odcházeje od Štěpánky, hvízdá si, episoda je zažehnána, ... A pod. na str. 52, 136, 212, 215, 222, 283 a j.

Mísí řeč nepřímou, polopřímou i přímou bez přechodu, náhle, na př. na str. 205: A jde (Štěpánka) stále napřed, rychle, takže Ivo jí sotva stačí, žvatlá rozkošné a naivní věci: »*o paní a svých přítelkyních, u nichž byla o polednách, a které z pouhé ochoty, hned jak se jim svěřila, šly vyhledat byt. Nedaleko odtud, nedaleko. Je to celkem prosaická záležitost. Byt je nalezen, tra, la, la. Ráda by mu jej ukázala.* Ivo, Ivo, chceš-li jej vidět, Ivo?« A pod. na str. 62 n. a j.

A jiné ještě varianty by se našly, ale na to na vše by bylo již třeba monografické práce, která by ostatně nebyla bez užitku už proto, že by mohla přesně oceniti také estetickou stránku tohoto Sovova stylu. Přiznávám se, že na mne samého působí četná místa tohoto druhu velmi sugestivně. — (Příště ostatek.)

## PŘES.

Tato česká předložka se shoduje v csl. *prěz'*, rus. (dial.) *perez*, srbch. *prez* (prez ruku, prezime), pol. *przez* atd. Vykládá se pak tato předložka jako složenina z předložky *per*, csl. *prě-*, čes. *pře-*

(v pře-nésti a p.), a ze sufixu -z', který se shledává také v předložce *bez* (be-z') a j. Podle svého příbuzenstva v ost. jazycích slov. i podle tohoto výkladu měla by míti tato předložka v češtině tvar *přez*. Ale již v nejstarších památkách českých, kde se psává správně podle etymologie na př. nejen bez diva, nýbrž i bez toho, bez uma a p., psává se tato předložka podle Gebaura (Hist. ml. I, 326) vždycky jen *přěs*, tedy nejen přěs to, nýbrž i přěs den, ba i (v tvaru vokalisovaném) přěse vše (Sekv. E 176 a j.). Tato odchylka od psaní etymologického, které bychom mohli i pro tu dobu právem očekávati, vykládá se tím způsobem, že se psaní *přes* rozšířilo i do takových případů, kde bychom nejen podle etymologie, nýbrž i podle výslovnosti očekávali *přez* (přes den, přese vše) působením českého výrazu přes to, kde by byla mohla výslovnost nabýti vrchu nad etymologií. Výklad ten není ovšem dosti pravděpodobný, uvážíme-li, že se na př. u předložek *bez, z* nic takového nestalo, ač výrazy bez toho, z toho byly stejně časté jako výraz přes to, a že byla v jazyce zajisté dosti velká hojnost výrazů jako přes den (vysl. přez den) a pod., které předpokládanému pův. *přěz* mohly býti v písmě oporou. Proto se hledá pro čes. *přes* výklad jiný, odlišný od výkladu csl. *přěz'* a pod. tvarů v ost. jazycích slovanských; vidí se totiž (Vondrák, Vergl. Gr. II, 373) v čes. *přěs* složenina pův. *prě-s* částicí *-s'*, která je také v čes. *pozdě* (z pův. po-s-d-). Ať je tomu jakkoli, pro češtinu můžeme předpokládati už od dob nejstarších našich památek tvar *přes (přěs)*, nikoli *přez (přěz)*.

Zajímavé však je, že v novočeské výslovnosti hovorové a lidové, která nepodléhá tak vlivu psaného slova jako výslovnost deklamační a p., je tomu právě naopak. Zcela obdobně totiž, jako se předložka *s* změnila v obecné výslovnosti v *z* (v. NŘ. 12, 85) a splynula tak s předložkou *z* (původní), změnilo se starší *přes* v novočeské výslovnosti obecné v *přez*. Svědectvím toho jsou zase jako u *s* především případy, kde po předložce *přes* stojí slovo začínající t. zv. souhláskou jedinečnou, t. j. souhláskou, před kterou dovedeme bez obtíží vysloviti souhlásku znělou i neznělou (na př. *s*ladká — *z*latka, *s*raziti — *z*raditi a pod.). V takových spojeních se nevyslovuje ve výslovnosti obecné *přes*, nýbrž *přez;* tedy přezlouku (= přes louku), přezmoře (= přes moře), napřezrok (= napřesrok), přeznos (= přes nos), přezněmecko (= přes Německo), přezjaro (přes jaro) a p., právě tak jako zloukou (= s loukou), zmatkou (= s matkou) a p. Změna *-s* v *-z* ve výslovnosti je provedena dokonce důsledněji než při předložce *s*, neboť *přez* se vyslovuje i v případech při

předložce *s* vyňatých; tedy také přeznás (ale snáma), přezvás (ale sváma), přezní, přezněj a p. (ale sní, snima atd.).

Jako změna *s*—*z* zasahuje i vokalisovanou předložku *s* (na př. zevšim m. se vším, zestřechy m. se střechy), tak se děje i zde. Jenže předložka *přes,* jako ještě některé předložky jiné, zachovala si v obecné výslovnosti vokalisaci jen v míře velmi omezené a spíše jen jako utkvělý archaismus ve rčení (přes to) přezefšecko.*) Ve všech případech jiných, kde u jiných předložek vokalisace bývá, je u předložky *přes* tvar nevokalisovaný (ode mňe, ale přezmňe, ve dvě, ale přezdvě, ze zimy, ale přezzimu n. přezimu, ba i přes fšecky ploty a p.). Dialekticky se snad vyskytují i jiné případy vokalisovaného *přes* (Bartoš v Dial. I, 27 uvádí také z podřečí záhorského tvar přezeň (= přes něj); ale o praxi nářeční zde neběží. Gebauer se domnívá, že se v tomto rčení *přes to přeze všecko* udrželo původní *přěz* (z prêz'). Ale vzhledem k tomu, že v textech stč. bývá jen *přes* a že i rčení *přese vše* v dokladě výše citovaném je psáno zřetelně s *s* (przie-sewssie), zdá se pravděpodobnějším výklad, že i ve rčení *přes to přeze všecko* je *z* téhož původu jako ve rčeních *přezlouku, přezrok* a p., tedy až z novějšího.

Výklad změny *přes*—*přez* ve výslovnosti obecné je ovšem snadný a stejný jako při změně předložky *s* v *z*. Z případů, kde se vyslovovalo *přez* spodobou, na př. přezden, přezbouřku a p., rozšířila se výslovnost *přez* i před souhlásky jedinečné, před nimiž spodoba nebývá, na př. přezlouku, přezjaro, a také do tvaru vokalisovaného přeze všecko (přezeň). U předložky *přes* byla tato změna podporována nejen vlivem předložky *s* přešlé v *z,* nýbrž také předložkami *bez* a *skrz(e),* které mají ovšem *z* původní. Bylo tím dosaženo jakési jednoty mezi předložkami v tom smyslu, že se všecky předložky (o něž může jít) končí v dnešní obecné výslovnosti jen hláskou *z;* tedy nejen bez moře, skrz moře, nýbrž také z mořem, přez moře atd.; nejen beze všeho, skrz(e) všecky, nýbrž také ze vším a přeze všecko. Jen tam, kde zákon o spodobě brání vůbec výslovnosti *z* (ztráta — stráta), musí býti arci i zde *s:* bestoho, skrsto a tak také i stoho (= z toho), přesto.

Kdyby byla správná domněnka, že i české *přes* je z pův. *přěz,* které se snad už v době předliterární změnilo nějakým způsobem v *přěs,* byl by ve vývoji výslovnosti této předložky zajímavý úkaz, jak se výslovnost jinými cestami časem vrátila zase k tvaru pů-

*) Vyslovuje-li se v pečlivé výslovnosti deklamační a p. přese všecko, je to patrný vliv písma na výslovnost.

vodnímu, od něhož se kdysi odchýlila. Kdyby ona domněnka byla správná, mohl by z ní býti čerpán i důvod k tomu, abychom dnešní naše psaní *přes* změnili v *přez*, protože by to byl tvar odpovídající i etymologii tohoto slova i jeho skutečné výslovnosti. Ovšem důvod založený na pouhé domněnce je důvod málo vydatný.

# POSUDKY A ZPRÁVY.

† Jan Gebauer, *Historická mluvnice jazyka českého*. Díl IV. Skladba. K vydání upravil Frant. Trávníček. V Praze nákladem České akademie věd a umění. 1929. Str. VI a 764.

K velikým svazkům Historické mluvnice jazyka českého — díl I., hláskosloví, vyšel 1894, dílu III., tvarosloví, část I., skloňování, 1896, část II., časování, 1898 (v 2. vyd. 1909) — po dlouhé časové mezeře přistupuje svazek nový, díl IV., věnovaný skladbě. Schází ještě díl II., výklad o tvoření kmenů v češtině. Že mezi díly I. a III., vydanými ještě za Gebaurova žití, časová mezera bude, dobře věděl již historiograf jazyka českého sám; v předmluvě k dílu I. sám oznamoval, že po něm má, dá-li mu Bůh života a síly, následovati díl III., pak že přistoupí k vydání staročeského slovníku, veliké jeho životní dílo pak mělo býti dovršeno ostatními díly mluvnice. Tento postup si ustanovil Gebauer, »aby v slovníku byla pohotově snůška příkladů a dokladů« ke kmenosloví a skladbě. Přišla ovšem r. 1907 smrt Gebaurova, těžce dolehly na provádění jeho programu také dějinné události světové války a jejích následků. Ukázala se potřeba rozhojniti slovníkovou látku, jež byla pohotově, když vycházel slovník, jehož I. díl byl ukončen r. 1903; vždyť na díle I. i na části dílu II. posud vydané zřetelně jest viděti, jak látka v něm zpracovaná od sešitu k sešitu rostla přibíráním slov a dokladů hromadících se z památek stále hojnějších, zvláště z památek pocházejících z dob pozdějších, než jsou doby, v nichž leží hlavní základy Gebaurova díla. A i látka již za žití Gebaurova neshromážděná musí teprv býti před uveřejněním náležitě zpracována; jsou to sbírky slov ze stč. památek, jež musí teprv býti náležitě roztřiďovány, srovnávány s excerpovanými prameny, a pokud nepocházejí od Gebaura samého, ani nebývají vždy prosty všelijakých nepřesností. Pokračování slovníku se zdrželo, ale na jeho prospěch; pracuje se pilně, aby se látka k němu soustavně doplnila

a aby se pak dílo počaté mohlo dokonati s náležitou úplností a vyrovnaností obsahu.

Tím ovšem nastává také potřeba změniti postup ve vydávání velikého díla Gebaurova, jak jej naznačil r. 1894. Jednak proto, že by bylo na škodu, zadržovati do vzdálené budoucnosti, co Gebauer vykonal pro osvětlení nedokončených částí historické mluvnice české, jednak proto, že stejným právem jako ze slovníku staročeského *historická* mluvnice má těžiti i ze slovníku novočeského; a tomu se má dostati, nemá-li se spokojovati prací Jungmannovou a doplňky Kottovými i jinými, soustavného vybudování chystaným slovníkem akademickým. Slovník může býti a velmi často také bývá společným dílem několika pracovníků, třebas ovšem pod jednotným vedením; mluvnice je dílem příliš subjektivním, aby dovolovala podobnou součinnost (je možno, aby několik učenců si rozdělilo zpracování jednotlivých jejích částí, ale výsledek takové práce je několik doplňujících se monografií, ne jediné dílo). Z toho ze všeho plyne, že musilo dojíti k tomu, aby nedokončené části Historické mluvnice, zachovaly-li se v pozůstalosti Gebaurově v podobě dovolující uveřejnění anebo tak, že by mohly býti k tomu konci náležitě upraveny, staly se na prospěch vědy přístupnými každému, kdo by cítil toho potřebu. Lze pochybovati, bude-li to možné, pokud se týká dílu II.; ale bylo to lze doufati o skladbě již proto, že o ní Gebauer míval akademická čtení, že z tohoto oboru uveřejnil i významné monografie a že svou skladbu zpracoval v rysech sice stručnějších, ale v celkovém přehledu v Mluvnici české pro školy střední a v Příruční mluvnici. Hůře je s dílem II.; o kmenosloví českém Gebauer na universitě nepřednášel nikdy a v jeho pozůstalosti, co vím, látky k němu není, kdežto díl IV. podle slov vydavatelových byl v pozůstalosti zhruba, ve skizzách hotov a bylo tedy lze jej vydati. Zbývalo ovšem práce ještě hojně a mimo rukopisnou pozůstalost musilo býti sáhnuto i k tištěným mluvnickým pracím Gebaurovým, k jeho Slovníku i k záznamům z jeho universitních čtení, jež vydavateli půjčili bývalí posluchači Gebaurovi, proff. dři Souček a Gregor; práce ta byla vykonána a její výsledek je kniha, o níž zde podáváme zprávu.

Prof. Trávníček v předmluvě vykládá, jak konal práci, jíž se ujal. Měl při tom »na mysli tu podobu, jakou by byla Skladba měla, kdyby ji byl býval vydal zvěčnělý Mistr sám«. To znamená především, že »nepřihlížel ani k materiálu ani k výkladům vyšlým po smrti Mistrově (25./5. 1907)«. Nepřihlížel ani k tištěným nebo rukopisným pracím, které Gebauer znal a jejichž výsledků nebo dokladů by asi byl užil. S tím se vším můžeme jen sou-

hlasiti; úkolem vydavatelovým mohlo býti jen podati Gebaurovo dílo tak, jak se jeví v pramenech pocházejících od něho samého, neprováděti nijakých obsahových změn, ani takových, jaké bezpochyby by byl provedl Gebauer sám. Snad by Gebaurova Skladba vypadala jinak, kdyby ji byl k tisku upravil sám, snad by již pro pouhou úměrnost díla dokladů někde přidal, snad by byl látku někde jinak rozdělil, snad by byl některý výklad i změnil. Vydavatel sám uznává, že některé Gebaurovy výklady zastaraly; to vše uzná každý, kdo ví, jak lidské vědění se mění a zdokonaluje, ale každý, kdo se obíral nebo obírá dějinami českého jazyka, ví, jak vysoko naše vědění o nich povznesl právě Gebauer, a každý s vděčností přijme důležitý kus jeho životního díla, který posud nebyl znám v té úplnosti, v jaké se nám předkládá nyní. A každý, kdo zná Gebaurovo životní dílo, bude se s prof. Trávníčkem srovnávati v přesvědčení, »že Gebaurova skladba i v této podobě, v jaké vychází, vydá hojně ovoce nejen tím, že přímo rozhojní naše poznatky, nýbrž i tím, že se stane východiskem nových prací«.

Naši čtenáři jistě od nás neočekávají podrobného posudku ani o vydání Skladby, ani o ní samé. Kdo by chtěl posuzovati práci Trávníčkovu, musil by jeho vydání srovnávati s jejími tištěnými a psanými prameny, a o dílech Gebaurových platí slova Písma »po ovocích jejich poznáte je«. Snad bychom měli srovnávati IV. díl Historické mluvnice se skladbou jeho Mluvnice pro školy střední a Příruční mluvnice; ale stačí, řekneme-li, že ve IV. díle Historické mluvnice je látka i její výklad stejně jako v dílech I. a III. mnohem hojnější a že se při tom stále přihlíží k starším dobám dějin našeho jazyka. A proto jistě se budou naši čtenáři nadále často shledávati i s citáty ze IV. dílu Historické mluvnice. Ukážeme to hned na dokladech z nedávné doby, kde již dnes bychom se dovolávali této posmrtné knihy Gebaurovy.

Na str. 66 jsme mluvili o starých dokladech, v nichž se nezachovává náležitá shoda s mn. č. jmen stř. r. (jako na př. ty města, města byly); doklady podobné uvádí i Gebauer v § 156, 1 (na př. všěcky kázanie tvé; utěšenie tvá obveselily sú duši mú). Tam se uvádějí i doklady z doby, kdy se již lišilo *i*, *y*, v nichž se v mn. č. píše *-i* m. mluvnicky správného *-a* (sebrali se zvířata). V témže § pod č. 4 je řeč o indiferentních tvarech rodových v č. mn., o nichž jsme se zmiňovali na str. 64 n.; o zpodstatnělých příd. jménech stř. r. (67 n.) v § 185.

O moravské zálibě ve »figuře etymologické« podle Bartoše (*leží ležmem* a p.) mluví Gebauer v § 287, ve výkladu o instrumentálu vnitřním: »Instrumentálem jména soukmenného (*bě-*

*žeti během)* nebo souznačného *(hořeti ohněm)* bývá určen pojem dějový za příčinou sesílení«. Je to jen zvláštní odrůda instrumentálu způsobu (§ 283, ve větách jako »bezpečněji krokem než skokem«, »pojeď honem«), již nalézáme i jinde, na př. zvláště zřetelně v jazycích baltských. V češtině zde nalézáme věci, kterých si naše mluvnice posud dobře nevšimly. Na př., že se podobně užívá někdy přechodníku přít. č., tedy tvaru, který také vyjadřuje způsob děje; na př. potřěbie jest nám *rujíce řváti* Div. Vít. A. 72, *hledajíc* baťka *hledala* Drk. 59, *hoře* milostí po tobě div *neshořím* Máj. sen 59, nemusíš jistotně v písních vycvičených smyslů míti; sic by (bys) *vida viděl,* že... Kom. brn. 15, 171. Anebo, že patrně je genetická souvislost mezi tvary, jaké vidíme na př. v dokladech: v tom Lipníci s hradu na Čechy zběhli a jako *valem* se na ně *valili* Háj. 1, 224 Flajšh., že se ihned *[valem]* valili Rokyc. Post. 2, 236 Šim., ano tráva jako hemže (plazí se, kłade se) rostúc, ano sě obilé *valmo* z země *valí* Štít. (Čelak. Dod. 52), *valmem se valí* (Bartoš).*) V článku »Dareba s darebou« (25 n.) z této etymologické figury dr. Machek odvozuje způsob nadávek naznačený titulem; z Ertlovy pozůstalosti jsme v č. 2 uveřejnili pod týmž titulem jeho výklad odchylný, také podle našeho mínění pravděpodobnější. Tam jsme uveřejnili také Ertlův výklad Machkova nadávkového typu rus. *on stojit durak durakom,* jejž Ertl spojuje s instrumentálem doplňkovým. O tomto instrumentálu vykládá Gebauer v § 286; pod č. 5 je tam řeč o instrumentálu srovnávacím jako druhu instrumentálu doplňkového. Jsou tam m. j. hanácké doklady jako *cegánem žil, cegánem omřel.* Dovedeme si dobře představiti na př. větu *cikán cikánem žije, cikánem umře,* v níž by byl soukmenný instrumentál srovnávací, tedy zase etymologická figura, která s etymologickou figurou instrumentálu způsobu souvislosti míti nemusí a bezpochyby ani nemá. Lidové etymologické figury srovnávací,

*) Aby nám bylo správně rozuměno: neříkáme, že by *každý* tvar na *-mo* (nebo mor. na *-mem*) byl musil vzniknouti z instr. na *-em;* jsou mezi nimi také příslovce vzniklá z přechodníků (*ležmo, stojmo* a p.) i příslovce bez přímého podobného východiště, jako na př. *stavmo* (s významovým vztahem k slovesu *staviti* ‚zastaviti, zameziti cestu') ve větách jako: »držitelé těch jiter... mezi nimi po mezích též mají hráze (ploty) dělati, vše (vždy) dva spolu jednu hráz na každé mezi vyplétanú trním stavmo mezi latmi« Arch. č. 20, 317 (1523), »Novoměští kázali na příkopích staroměstských plaňky dřěvěnné stavmo dělati« Háj. 407a. Postup byl asi tento: z příslovečných instrumentálů vznikala napodobením příslovcí na *-o* příslovce na *-mo* (na př. z instr. *darem* přísl. *darmo;* pod. i v luž., pol., rušt., mrušt., slovinšt.), a podle nich vznikala i přísl. jiná, na př. *ležmo, stavmo,* k slov. *kláti* přísl. *kolmo* (v. 5, 11); pro etymologickou figuru si pak mor. nářečí vytvořila instrumentální tvary na *-mem.*

ovšem bez instrumentálu a i jinak poněkud odchylné, známe z Kubínových Lidových povídek z českého Podkrkonoší; na př.: černokněžník ... *se štětí* jako starý *štětidlo* Rozpr. Č. ak. III. tř. č. 51, 24; co pak že tady *hekáš* jako ňákej *hekal?* 312; (král) *kroutí* hlavou jako *kruťák* 304.*)

Na konec malou osobní vzpomínku. Míval jsem dosti často příležitost se zvěčnělým prof. Gebaurem mluviti o jeho Historické mluvnici. Zvláště za tisku Hláskosloví a předhistorických částí Skloňování a Časování (četl jsem na Gebaurovo přání korekturu těchto částí, při čemž ovšem nešlo jen o tiskové chyby). Také jsme mluvívali o rozdělení skladby, zejména o otázce, má-li zůstati staré rozdělení v nauku o větě a ve skladbu ve smyslu užším, jak se definuje v § 138, či má-li býti tato druhá část přičleněna do větosloví jako nauka o způsobu, jak se vyjadřují části věty. Mně se vždy zdálo rozdělení staré vhodnějším proto, že je při něm látka přehlednější; pamatuji se dobře, že podle slov Gebaurových také Jagić mu radil, aby svou skladbu nechal, jak mu ji vytvořila škola. Nikdo ovšem neví, jak by IV. díl Historické mluvnice vypadal, kdyby se k jeho konečnému zpracování byl dostal Gebauer sám; ale zůstalo rozdělení staré. Gebauer sám se k něčemu takovému ani odhodlávati nemohl, neměl-li se prohřešiti proti svému úmyslu, podati, pokud to vůbec bylo možno, dílo Mistrovo tak, jak se vytvářelo pod jeho rukou a v jeho mysli, než musil opustiti svou práci. A za ten úmysl i za pietu, s jakou jej prováděl, filologie česká i slovanská vůbec vždy mu zůstane vděčna.

Jos. Zubatý.

## OBOJETNÉ SOUHLÁSKY VE VĚTÁCH.

Pod tímto titulem sestavil a vydal řídící učitel, jehož jméno a působiště zamlčujeme, lístek s větami na pravopisná cvičení s hláskovými skupinami *by ly my py sy vy zy*. Laskavý čtenář

*) Doklady těch rozličných způsobů etymologické figury objevují se především v mluvě lidové. I na př. v jazyce lotyšském, v němž zejména etymologické figury v instrumentálech způsobu jsou ze všech jazyků indoevropských daleko nejčastější, nalézáme je nejčastěji v lidové písni, řidčeji v jiných druzích lidových textů, zřídka ve vlastním písemnictví; a nesmíme při tom zapomínati, že si lotyšská lidová píseň libuje v aliterujících skupinách slov (na př. v ustálených rčeních jako *balti bâleliňi* »bílí bratříčkové«) a že tato záliba v etymologické figuře nalézá vydatnou pomoc. Ze zpráv, jichž se nám dostalo o nadávkové etymologické figuře typu *dareba s darebou*, vidíme, že v některých našich krajích je v lidu velmi rozšířena, kdežto v písemnictví nelidovém ji nalézáme jen v ojedinělých dokladech; podle toho ovšem musíme posuzovati také vzácnost stč. dokladů jako *valem, valmo se valí, plovmo plove, vida vidí* a pod. A nesmíme se proto také diviti, že takové vzácné doklady ušly zrakům našich gramatiků.

(či čtenářka?), který nám ten lístek poslal, připsal naň větu: »Není tohle týrání dětí?« My odpovídáme, že cesty mohou býti rozličné; ale...

Na jedné stránce jsou věty »podle učebnice«, na druhé »soustava rozšířená«. Na ukázku podáváme ze soustavy rozšířené odstavec věnovaný skupině *ly;* do závorek jsme připsali přídavky a varianty stránky první. »Zablýsklo se, když mlynář slynoucí (lyžařským rozmyslem) uslyšel, že lysý Holýšovan (Volyňan) si lysoluje lýtka (připlynulým) lýkem a polyká zbytek lysky (pelyněk; ostatek je jen v soustavě rozšířené a podobné rozdíly jsou v cvičeních jiných). Lydie na lyceu lyžovala v plyši, a když rozplýtvala mlýnec s vlysy, se vzlykotem vyhledávala pelyněk podél plýtce plynoucí Volyňky. Lyšej se v kolybé nalykal glycerinu. Lykurg neslynul hrou na olympskou lýru«. Anebo odstavec se skupinou *my:* »My se nemýlíme, myslíme-li, že myši vymýtí hlemýždě i hmyz, zamyká-li Myjavan myšaře. Mýtný (a že mýtný) u smyrnenského mysu rozdmýchal oheň, aby umyl chmýří smyčce. V Kamýku se nachomýtl mýval mezi myriadami mytických myrt«. Atd., snad tyto ukázky stačí? Nepochybujeme, že takové větičky dobře pomáhají, aby si žák vštípil do paměti, jak se které slovo a který tvar píše; ale v národě Komenského by se přece mělo rozuměti samo sebou, že v nich mají býti slova a pojmy žijíci v duši žákově a že obsahem vět nesmí býti vyložený nesmysl. A to se ještě ani neptáme, mají-li se žáci učiti na př., že od jména *Smyrna* je příd. jm. *smyrnenský* m. *smyrenský.*

## Z NAŠICH ČASOPISŮ.

V *Nových školách* (II. 163—176) uveřejňuje O. Chlup článek nadepsaný Mluvnice na škole obecné. Obecné školy, které mívají bližší styky s pedagogikou nežli školy střední, už dávno, ještě před r. 1900, omezily, ba skoro vyloučily mluvnické výklady z vyučování jazyka mateřského. Vědecký základ k tomuto kroku položil G. A. Lindner, žák Herbartův, který, vycházeje z názoru o původu řeči z pouhého pudu, bez účasti prvků rozumových, zamítal jakoukoliv dedukci při vyučování spisovnému jazyku a necenil gramatiku jako prostředek jazykového vzdělání. Na obecné škole se z toho vyvodily brzy důsledky. Lindnerovy myšlenky rozvedl r. 1897 v svém spise »Jazyk mateřský a škola obecná« A. Janů a nedlouho potom napsal Josef Müller své učebnice, jež došly brzy velké obliby a jsou až dosud základem pro vyučování mateřštině na školách obecných i měšťanských. Názory Lindnerovy podrobuje Chlup obšírnému zkoumání a ukazuje, že jsou z větší části zastaralé. Jazyk není možno vyložiti jako výsledek pouhé

pudovosti a nutno připustiti, že při tak složitých jevech, jako jsou jevy jazykové, zúčastnila se »celá duševní i tělesná organisace člověka individuální i kolektivní« a že (zejména v řeči spisovné) se tu jistě také silně uplatňovala stránka rozumová.

Dále ukazuje autor, že při vyučování mateřštině jde také o pěstování rozumu a že rozum třeba bystřiti již v dětském věku, protože současná psychologie již nevěří, že jsou v lidském životě období, kdy některá část duševního života (na př. rozum) ustoupí úplně do pozadí. Z toho plyne, že mluvnici třeba učiti již na obecné škole, že se jí mnohem rychleji dospěje k cíli, než když se užívá pouhé nápodoby a že se jí výborně brousí dětský rozum. Metody je třeba při tom užívati vhodné a dětskému věku přizpůsobené, a netřeba se báti, je-li toho třeba, ani metody deduktivní.

V učebnicích Müllerových na př. se řadí tvary vedla — vedl a klekla — klekl vedle sebe, poněvadž se tam vůbec pomíjí vědecké rozdělení slovesa na třídy podle kmenotvorných přípon. Z Müllera se žák nedoví, proč má někdy psáti na horu, jindy nahoru. Názvy mluvnické se sice u jednotlivých kapitol nadpisují (Oznamovací způsob, Přítomný čas atp.), ale nikde se nevymezují ani neosvětlují. Skloňování se probírá podle pádů a nikoliv podle vzorů atd.

Článek Chlupův je zahrocen polemicky proti námitkám, jež činili učitelé obecných škol mluvnické a deduktivní metodě, které Chlup užil, když sám vyučoval češtině v pokusné třídě při pedagogickém semináři Masarykovy university. Prof. Trávníček, který se osobně o výsledcích Chlupova vyučování přesvědčil, pokládá však Chlupovu metodu za správnou a vydal o tom velmi příznivé svědectví v článku uveřejněném v témž ročníku »Nových škol« (str. 161 a n.).

I my soudíme, že metody, jichž se většinou na obecných školách užívá, jsou jednostranné a že zanedbávání mluvnice na obecných školách zaviňuje do jisté míry dnešní úpadek spisovného jazyka. O jiné příčině tohoto úpadku, to jest o zanedbávání češtiny na školách středních, přinesla Naše řeč obšírný článek V. Ertla v loňském ročníku.

Uznáváme, že je možno osvojit si jazyk zvykem, cvičením a mechanickou nápodobou, neboť dítě se také naučí mluvit bez mluvnice. Ale žádná škola na světě nemá za pět ani za osm let tolik času jako dítě za první svůj rok, a zejména nemá tu psychologickou situaci nutnosti a živého zájmu, jakou má nemluvně, když se učí řeči mateřské. Proto třeba metodu induktivní a mechanickou, která se zakládá na zvyku, kombinovati s metodou deduktivní a racionalistickou, jež s příslušným zřením k rozumovému vývoji dítěte vhodně užívá logických důvodů, analogie atd., aby tak zkrátila cestu jazykového vzdělání. Vzpírá-li se někdo užívati rozumových důvodů stůj co stůj, podobá se člověku, který, maje zdravé oči, schválně je zavírá, aby neviděl. Je pravda, že i naši předkové se učívali bez mluvnice, ale činili tak

proto, že mluvnice neměli, a jakmile ji měli, jistě jí počali užívati. Kdybychom však, majíce krásnou a dokonalou mluvnici, vzpírali se jí užívat, byli bychom jako člověk, který nechce jezdit po dráze a chodí všude pěšky jen proto, že staří předkové také po dráze nejezdili. Vynikající naši gramatikové neodhalovali pravidelnost a zákonitost v jazyce nadarmo, nýbrž také proto, aby se objevených pravidel a zákonů užilo vhodně při učení spisovnému jazyku.

V únoru se vyskytaly v našich novinách zprávy, jak v Čechách na rozličných místech bylo viděti najednou trojí slunce. K tomu se přidružil s tučně vysázeným titulem *Trojí slunce — třížeha* ve več. Nár. l. ze dne 9. bř. tento článeček: »K našim několika informacím o zrcadlení slunce na zimní obloze v podobě tří terčů, někdy spojených duhovými oblouky nebo přímkami, dostáváme jadrné doplnění, zajímavé zvláště po stránce jazykové. Moravský lid na Drahanské vysočině říká tomu zjevu »třížeha«, slovem obzvláště šťastně tvořeným. Mimo to, když má lid pro zjev zvláštní pojmenování, tedy jej zná jako častý, což odpovídá skutečnosti. Zjev několika slunci vzniklý lomem světla bývá viděn i v létě za časného jitra a lid ovšem prodlévaje v ty doby stále venku je jak bystrým pozorovatelem, tak, jak zřejmo, vtipným jmenovatelem.« Byli bychom vděčni čtenářům, kteří toto slovo znají z živé řeči lidové, kdyby nám laskavě oznámili, kde žije, jak zní, a co znamená.« Zpráva kterou jsme o něm čtli v Nár. l., není v plném souhlase s tím, co víme odjinud (v. u Jungmanna 4, 354, u Kotta 3, 720; 7, 794; 797; Přísp. 3, 402, u Bartoše 406, u Kálala 651, k tomu věcný výklad Augustinův v Ottově Slovn. nauč. 24, 254). Podle toho je to slovo známé na Moravě a na Slovensku, vyslovuje se nestejně (střížaha, střížeha, střížava, sloven. striežava, stč. střiežaha) a znamená suché mlhy, kterým v Čechách (na př. na Krkonošsku) se říká podym, podyma, podýmy, požáry a j. O třech nebo několika sluncích ve výkladech slova *střížaha* atd. mimo Nár. l. nikde jsme nečtli; slabika *tří-* v něm patří do téže kapitoly co slova jako *třílet — střílet, třevíc — střevíc,* číslovka *tři* v ní nevězí. Na štěstí není úkaz trojího slunce u nás tak častý, abychom se musili obávati, že se ujme u nás zvyk jej jmenovati ‚třížehou', slovem prý tak obzvláště šťastně stvořeným. Příbuzné slovo je patrně pol. *śrzeżoga, strzeżoga,* jímž se označuje mráz ‚spalující' rostliny; sloven. *strież* také znamená ledový škraloup, jíní, a tak se dostáváme — významovým postupem ovšem velmi podivným — do etymologické souvislosti se slovem *střiež, stříž,* z něhož později lidová etymologie utvořila známé jméno *tříšť.*

# DROBNOSTI.

DENNÍ POŘAD, DENNÍ POŘÁDEK (V. W.) neříkají jen Němci (Tagesordnung), nýbrž s týmž významem i na př. Francouzi a Angličané (ordre du jour, order of the day), Němci sami si slovo Tagesordnung utvořili podle výrazu franc., a již proto nelze se domnívati, že by Tag zde neznamenalo den,

nýbrž jednání, rokování (podle slova *tagen,* jež ostatně do něm. spis. řeči zavedl ze švýcarské mluvy teprv Schiller). Proto by nebylo správné žádati, aby se u nás říkalo »pořad jednání, rokování«.

JEDNOTA (J. P.). V názvech spolků jako »zpěvácký spolek Lukes« (nebo »Lukes«), »tělocvičná jednota Sokol« (»Sokol«) jsou vlastními jejich jmény slova Lukes, Sokol; slova před nimi stojící jsou jen vysvětlující přívlastky, právě tak jako tomu je ve výrazech jako »hlavní město Praha«, »pojišťovna Praha« (»Praha«). Mluvíme-li s lidmi, o nichž předpokládáme, že vědí, o kterém zpěváckém spolku atd. je řeč, spokojíme se, chceme-li, pouhým přívlastkem, který tím se ještě nestává vlastním jménem; píšeme tedy »teď půjdu do zpěváckého spolku« (nebo i jen »do spolku«), »do pojišťovny«, občan z předměstí jde »do města«, a podle toho tedy píšeme i na př.: »Organisace (Sokolstva) se dělí na župy, okrsky a jednoty«. Jinak ovšem, je-li slovo Jednota přímo jménem anebo částí jména spolku, na př. »Jednota umělců výtvarných«.

KRÁVA. Němci říkají samicím větších ssavců Kuh, mají na př. Elephantenkuh, Hirschkuh a p. Proto poslušný český novinář vypravuje ve večerníku Nár. l. 29. bř. 1929 o radostné události, již zažila ve vyhnanství v kterési zoologické zahradě »hroší kráva«; snad se ještě dočkáme, jak někdo jiný vyděsí naše lesní a hajné vypravováním o jelení krávě. Snad bychom se mohli spokojiti i nadále jednak zvláštními slovy, jež si naši předkové vytvořili pro zvířecí krásné pohlaví (kráva, laň, srna, kobyla, svině atd.), a kde jich není, užívati ženských odvozenin (medvědice, zaječice, slonice, velbloudice a p.), jimž každý Čech rozumí, nebo opisů se slovem *samice* (sloní, velbloudí samice atd.)?

LZE (J. S.), stč. *lzě,* je podle svého původu podst. jméno ž. r. s významem ‚lehkost, možnost'; podrobný výklad o tom podali Prok. Lang v Rozpravách jazykozpytných (1909) a Jos. Zubatý ve Sborníku filol. I (1910). *Lze (jest), nelze (jest), není lze* jsou věty jako *třeba (jest), netřeba, není třeba,* a zapomenutím mluvnického jejich základu se počalo říkati také *lze, třeba bylo* (m. *byla),* docela jako říkáme *bylo zima* a j.

MĚDLICE (J. O.). Stč. sloveso *pnu* mělo tvary *pieti* (psl. *pęti;* novotvar *pnouti), pal* (posud v lidové mluvě *zapal,* nov. *pnul),* mn. č. s přehláskou před slabikou s *i pěli* (nov. *pnuli),* podst. jm. *padlo* (mučicí nástroj, napinadlo, psl. *pędlo,* csl. *pęlo,* rus. *pjalo).* U slovesa *mnu* (v stč. málo doloženého) by jim odpovídaly tvary *mieti, mal* (= sloven. *mal,* se zdloužením v kořeni m. *māl,* nář. *māu), měli. madlo* (v č. není, ale týž tvar je rus. *mjalo* = moždířová palička, od mnutí, roztírání v moždíři); bylo by to ovšem slovo jiné než *madlo, mádlo,* o kterém v. 10, 187; 285. Jako vedle *pal, pala, palo* s přehláskou by bylo *pědlice,* tak k předpokládanému *madlo* je přehlasovaný tvar *mědlice* (přístroj na mědlení, mnutí, čištění lnu, = rus. *mjalica,* pol. *międlica, miądlica,* sloven. *mädlica).* Sloveso *mědliti, mědlovati,* čistiti len od pazdeří' je již jasné; je totožné s mor. dial. *mňadlić* Bart. Dial. 1, 110, sloven. *mädliť* (tohoto slovesa užívá slovenština i o mnutí rukou, rozpačitém

žmolení zástěrky, mnutí čela a p.). Popis chodské mědlice a práce s ní podal Hruška v pojednání Práce o lnu (Obch. kom. Plzeňská r. 1923). K slovesu *mnouti* patří i *mej* (spis. by bylo *mäj)* v pohádkových příjmeních Skalymej, Železomej, Mejskala, Méjželezo (jako č. Lamželezo), Méjolovo (Polívka, Súpis 1, 275; 293; 294; 301); *mäj* ovšem je nepravidelný tvar opírající se o příč. *mäl*. Skalymej byl člověk, »šua (čo, co) skaly na prach medzi rukami mäu«, Méjolovo »mlel olovo medzi prsty«.

MÓDA (J. L.). Vyslovujeme slova *móda, módní* s dlouhým *ó*, úřední Pravidla žádají, aby se tak psalo, a nevidíme, proč by se tak nemělo díti.

NAMÍTATI (V. W.). »Při pojmech *bránění, obavy* atp. bývá negace na pohled nelogická« (Gebauer, Hist. ml. 4, 670). Na př. varujte se, abyste *ne*vstupovati na horu, ani *ne*dotýkati se krajů jejích Ex. 19, 12; Pán Ježíš zbraňuje, aby ti, kteří sú pozváni, prvních míst *ne*zvolovali Chelč. Post. 239a; strachujme se, aby nás smrt *ne*pochvatla Rkp. Ol. Jsou i doklady, kde u podobných sloves i neurč. zp. má podobnou negaci; na př. když kto . . . bojí sě poctivosti (pocty) dlužné svému milému *ne*ukázati Štít. Gebauer také vykládá správně tuto negaci jako stopu bývalé nezávislosti vedlejší věty nebo neurč. způsobu; »varujte se, abyste nevstupovali na horu«, je tolik, jako »varujte se, nevstupujte na horu«. *Namítati* mezi slovesa takového významu nepatří, teprv záporný tvar nabývá významu jakéhosi bránění, souvětí jako na př. »nenamítám (nemám) nic proti tomu, abys ke mně chodil« přidáním negace do věty vedlejší by nabylo významu opačného, než jaký míti má (nenamítám nic proti tomu, nechoď ke mně), proto snad ještě nikdo ji do takové věty nepřidal.

POSKONNÝ (J. O.) je slovo, kterým se již v staré češtině rozeznávala samčí rostlina konopná od samičí (,hlavaté'). Snad již Klaretovými slovy (14. st.) *posknicě* a *hlavaticě* se míní obojí konopí; nepochybný doklad, v němž se poddaným přikazuje, že »mají konopí poskonných i hlavatých 15 záhonův vytrhati« čteme na př. v Arch. č. 5, 555 (1495). Konopí se u národů evropských již od dob Herodotových (a bezpochyby již před ním) jmenovalo slovy patrně příbuznými (řec. lat. kannabis, stnor. hamp-r, stněm. hanaf, csl. konoplja, stč. konopě ž. r., později hromadným tvarem konopie stř. r., atd.); byla vyslovena i domněnka, že také slov. sloveso *kąpati* (koupati) souvisí se jménem konopí (to by znamenalo, že šlo pův. o koupání v teplé koupeli konopné s jejími omamnými parami). Konopí roste posud divoce okolo Černého moře, v krajích od něho na východ a v Egyptě; někde v těchto končinách se patrně stalo rostlinou pro užitečnost svých vláken i semen pěstovanou a šířilo se i se svým jménem dále. Podrobností toho všeho ovšem neznáme. Snad měli staří Slované pro konopí jména dvě: *konop'a* (csl. konoplja, stč. konopě atd.) a *poskon'*, obě r. ž. *(poskoň* na př. v ruštině znamená konopí vůbec); není nemožné, že je poznali z různých krajů a že teprv později dvojího jména z části užili na rozlišení rostlin samčích a sa-

mičích. Jisté je, že slova *poskon', poskon'nyj* nalézáme ve všech slovanských jazycích, někdy s obměnami, jež chápeme u slova stojícího v nich bez příbuzenstva a bezpochyby cizího; tak v češtině vedle tvaru *poskonný* (a odvozeniny *poskonnice)* nalézáme také na př. *posklonný* Arch. č. 17, 408 (snad z 16. st.), *poskorný* Hist. arch. 174, 439 (1634), *poskovný* Pekař, Kost 2, 157, sloven. *paskonný,* pol. *płoskoń, płoskuń, płoskuna, płoskonny* (o samičím konopí), hluž. *paskonny, paskorny,* mrus. *poskiň, ploskiň,* brus. *ploskani* mn. č. ž. r. a j. Baltská slova, jež uvádí Miklosich v svém etymol. slovníku, jsou přejata z ruštiny.

VYČINĚNÁ KŮŽE (F. S. J.). »Koželuh kůže louhem *vydělává*«; tak čteme již v Komenského Bráně 506, tak před Komenským o vydělávání kůže mluví Veleslavínův slovník, tak na př. Winter v Dějinách řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a XV. stol. 858 n., a tak se jistě říká po největší části Čech i s Moravou a Slezskem. Proto se nám zdá, tak že by se měla vyjadřovati i úřední nařízení, má-li jim býti rozuměno po celém území českém; jistě by jim rozuměl každý i v kraji, v němž mají s týmž významem slovo jiné. Provincialismus v úřední mluvě by měl býti na místě, jen kde se úřad obrací k určitému kraji. Jak vidíme z pramenů, jež máme po ruce (Kott 4, 904. Bartoš, Dial. sl. 497), kůži *vyčiňují* (nebo snad i *činí)* někde na Moravě (podle Kotta 4, 904 na Hané). »Kůže chromem činěná« je patrně kůže chromem vydělávaná; »dočinění« kůže již »vyčiněné« její konečná úprava, k níž náleží m. j. též »poltění«, patrně dělení kůže ve dvě tenčí (toto slovo se nám zdá dobré), barvení atd. Původce vyhlášky, o niž jde, patrně je ještě ve vleku starých brusičů, kteří by nejraději byli sloveso *dělati* z českého slovníku nadobro vypudili. Jak se sám nutil do slova domněle správnějšího, je nejlépe viděti z toho, že mluví také o kůži »vydělané« na způsob podešvic.

Když tato naše odpověď již byla v sazbě, náhodou se nám dostalo do rukou 2.—3. č. letošního ročníku Baťovy služby veřejnosti, redigované a tištěné *ve Zlíně.* Je tam m. j. článek »Co můžeme očekávat od boxu?«, jenž plně potvrzuje, co jsme napsali, tím, že docela bez jakéhokoli rozdílu o kůži užívá provincialismu *činiti, vyčiniti,* jehož rozšíření ani není známo, i slovesa *vydělávati* atd. Čteme tam: »Toto jméno (box) zůstalo chromem činěné kůži ... Box ... je kůže, která byla vyčiněna solemi chromitými. Činění těmito solemi je poměrně mladý vynález (z r. 1865) ... Až do této doby vydělávaly se kůže tříslem. Po vynalezení chromočinění ustupovalo tříslo ... do pozadí. Užívalo se ho k vydělávání svrškovic pro těžkou ... obuv. Kůže tříslem činěná nebyla však vlastně nikdy naprosto nepromokavou ... Zdá se, že v budoucnosti se bude používati třísla pouze v činění podešví«. Atd. Nebudí takové pletení dvou technologických výrazů v čtenáři domnění, že činění a vydělávání jsou dvě různé věci? Proto také, jak se dovídáme, komise, ustanovující naše názvosloví vojenské, rozhodla, aby se v něm užívalo o kůži jen slovesa *vydělávati.*

---

Odpovědný redaktor: prof. dr. Josef Zubatý.
Tiskli Neuber, Pour a spol. v Praze-I., Bílkova ul. 17.